

ЗАХОДИ УРЯДУ П. ВРАНГЕЛЯ ІЗ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТАВРІЇ (1920 рік)

Понад дев'яносто років віддаляє сучасників від подій революції та громадянської війни на постімперському російському просторі 1917–1920 рр. Попри це, інтерес до них з боку науковців, широкої громадськості не вщухає, а постійно зростає. Так, лише упродовж 1990–2000-х років сучасними українськими дослідниками, за даними, що наводять В. Верстюк, А. Панчук, було захищено 150 докторських та кандидатських дисертацій, написано понад 3000 наукових, науково-популярних, довідково-енциклопедичних видань, монографій, статей, посібників, присвячених різним аспектам революції та громадянської війни. Водночас, попри справді «революційний бум», що мав і має місце у сучасній українській та зарубіжній історіографії, на нашу думку, не всі аспекти такого багатомірного явища, як революція та громадянська війна 1917–1920 рр., висвітлено повно та рівномірно. Така ситуація, з одного боку, є цілком природною, з урахуванням значного інформаційного потенціалу глибинного соціокультурного зсуву, яким стали революційні події, а з іншого — актуалізує необхідність подальших наукових пошуків.

Актуальною і перспективною темою є вивчення історії Білого руху Півдня Росії, аграрної політики уряду П. Врангеля у 1920 р., зокрема, заходів Уряду Півдня Росії з інтенсифікації сільського господарства Таврії. Автор запропонованої статті ставить за мету розкрити цей маловідомий у вітчизняній історіографії аспект.

Базовою суспільною верствою оновленої моделі російської державності лідери Білого руху Півдня Росії в 1920 р. вважали «здорове трудове селянство». Таке бачення політичного майбутнього російської державності автоматично на порядок денний ставило питання про економічне підґрунтя оновленої постімперської державності. У зв'язку з цим керівництво Білого руху Півдня Росії у 1920 р. однозначно було переконане в тому, що політичне відродження Росії не можливе без економічного. П. Врангель стосовно цього зазначав: «Головним завданням, вирішення якого потребує максимальної концентрації зусиль, є відбудова зруйнованого економічного життя»¹. Останнє пов'язувалося з

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 322. — Арк. 1.

відновленням сільського господарства як «основного промислу населення»¹.

Збільшення площ селянських наділів, турбота Уряду Півдня Росії про зростання посівних площ, дефіцит на селі не лише промислових товарів та реманенту, а і сільськогосподарської техніки на порядок денний перед владою білого Криму ставили питання покращення агрокультури, інтенсифікації сільського господарства як провідної галузі економіки території, підконтрольної Російській армії, в цілому. Будучи реалістами, володіючи інформацією, що надходила з місць, Головнокомандувач та його найближче оточення прекрасно розуміли, що без забезпечення сільського господарства необхідною кількістю сільськогосподарських машин, налагодження мережі їхнього сервісного обслуговування розраховувати на покращення соціально-економічного становища селян, інтенсифікацію аграрного сектора економіки білого Криму було марно. До того ж від економічних показників сільського господарства залежав добробут і решти населення територій, підконтрольних Російській армії. В одному з тогочасних документів стосовно вищенаведеного зазначалося: «Дефіцит сільськогосподарських знарядь праці та машин, насамперед механічних двигунів та засобів транспортування (вантажних автомобілів), ускладнює підвезення хліба в обмін на необхідні селянам промислові товари, не створює сприятливих умов для розвитку одноосібних селянських господарств. Все це значно зменшує інтерес землеробів до розширення посівних площ та власного господарства взагалі»².

Реальний стан справ із забезпеченням селянських господарств Північної Таврії та Криму відображають дані таблиць 1 – 4.

Таблиця 1³.

Забезпеченість селянських господарств Таврійської губернії сільськогосподарськими машинами та реманентом у 1916 р.

Посівна площа	Кількість селянських господарств	Знарядь рільництва	Культиватори	Сіялки	Жнивварки	Кінні граблі	Молотарки	Віялки
2390849 дес.	239784	131881	143462	14387	38365	2398	4796	901588

¹ Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 172.

² ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 6.

³ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 4 зв.

Забезпеченість селянських господарств Таврійської губернії
сільськогосподарськими машинами та реманентом у 1920 р.

Посівна площа	Кількість селянських господарств	Знарядь рільництва	Вози для перевезення	Сіялки	Жниварки	Ковальні	Молотарки	В'язки
2651814 дес.	200904 (в оригіналі документу помилково записали 131481)	212899 (в оригіналі документу помилково записали 212909)	216659	15242	75494	4759	11535	91026 (в оригіналі документу помилково записали 81026)

Таблиця 3^{2, 3}.

Динаміка змін із забезпеченням селянських господарств Північної Таврії та Криму сільськогосподарськими машинами та реманентом у 1916 – 1920 рр.

Роки	Посівна площа	Кількість селянських господарств	Знарядь рільництва	Сіялки	Жниварки	Молотарки	В'язки
1916	2390849 дес.	239784	131881	14387	38365	4796	901588
1920	2651814 дес.	200904	212899	15242	75494	11535	91026

Таблиця 4^{4, 5}.

Динаміка змін із забезпеченням селянських господарств Північної Таврії та Криму сільськогосподарськими машинами та реманентом у 1916 – 1920 рр. (з розрахунку на одне господарство)

Роки	Посівна площа	Кількість селянських господарств	Знарядь рільництва	Сіялки	Жниварки	Молотарки	В'язки
1916	Зросла на 3,3 дес. на 1 господарство	Зменшилася на 38880 господарств	1 на 2 господарства	1 на 20	15 на 100	1 на 50	37 на 10
1920			1 на 1	7 на 100	4 на 10	6 на 100	5 на 10

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 174.

² Там само.

³ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 4 зв.

⁴ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 174.

⁵ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 4 зв.

Нескладні математичні підрахунки на підставі матеріалу таблиць засвідчують, що в останній передвоєнний рік у селян Північної Таврії та Криму на два господарства припадало одне знаряддя рільництва та один культиватор (у середньому на 20 дес.), одна сіялка на двадцять господарств (у середньому на 200 дес.), п'ятнадцять жниварок на сто господарств (у середньому на 1000 дес.), одні кінні граблі на сто господарств (у середньому на 1000 дес.), одна молотарка на п'ятдесят господарств (у середньому на 500 дес.), тридцять сім віялок на десять господарств (у середньому на 100 дес.). Порівняно з аналогічними показниками в інших губерніях, селяни Таврії у 1916 р. посідали 4–5 місце по забезпеченості сільськогосподарською технікою та реманентом.

Аналіз даних таблиці 2 виявляє, що у 1920 р. у селян Північної Таврії та Криму на одне господарство припадало одне знаряддя рільництва та один віз (у середньому на 13,1 дес.), сім сіялок на сто господарств (у середньому на 1310 дес.), чотири жниварки на десять господарств (у середньому на 131 дес.), шість молотарок на сто господарств (у середньому на 1310 дес.), п'ять віялок на десять господарств (у середньому на 131 дес.), одна ковальня могла обслуговувати потреби в ремонті сільськогосподарської техніки п'яти господарств.

Динаміку змін проілюструємо цифрами таблиці 3. Їхнє опрацювання засвідчує, що за роки Першої світової, революції та громадянської воєн середньостатистичні розміри селянських господарств у Північній Таврії та Криму зросли з 9,9 дес. у 1916 р. до 13,2 дес. у 1920 р.; чисельність селянських господарств скоротилася на 38880 господарств (ці дані є дуже відносними, враховуючи, що під контролем Російської армії перебували не всі повіти Північної Таврії — *авт.*); на 810562 одиниці відбулося зменшення віялок. По решті позицій спостерігаємо позитивні зрушення: на 81018 одиниць зросла кількість знарядь рільництва; на 37129 — жниварок; на 6739 — молотарок; на 855 — сіялок. На нашу думку, доцільним є звернення до аналізу показників стосовно технічного забезпечення одного або декількох селянських господарств упродовж 1916 — 1920 рр. (дані таблиці 4).

Обраховуючи дані таблиці 4, констатуємо, що у 1916 р. 1 знаряддя рільництва припадало на 20 дес., у 1920 р. — на 13,3 дес.; у 1916 р. 1 сіялка обслуговувала 200 дес., у 1920 р. — 187 дес.; у 1916 р. 1 жниварка — 66 дес., у 1920 р. — 33 дес.; у 1916 р. 1 молотарка — 500 дес., у 1920 р. — 218 дес.; у 1916 р. 1 віялка — 2,7 дес., у 1920 р. — 26,2 дес. Отже, зміни на краще у забезпеченні селянських господарств сільськогосподарським реманентом та технікою були мінімальні у 1916 — 1920 рр. До того ж значна її кількість потребувала ремонту або оновлення. Наявність сільськогосподарської техніки у господарстві не завжди означала її ефективне застосування. На перешкоді у цьому були такі фактори, як брак тягової сили, домінування жіночої та підліткової робочої сили за відсутності чоловіків тощо.

Не менш важливим було те, як сільськогосподарська техніка розподілялася між повітами з урахуванням наявності у кожному з них посівних площ, кількості селянських господарств тощо. Інформацію про це містять дані таблиці 5.

Таблиця 5¹.

Забезпеченість селянських господарств по повітах Таврійської губернії сільськогосподарськими машинами та реманентом у 1920 р.

Назва повіту	Кількість селянських господарств	Посівна площа	Знарядь рілльництва	Сіялки	Жнивварки	Мологарки	Віялки
1	2	3	4	5	6	7	8
Перекопський	8099	206105	14950	832	4222	1039	3090
Євпаторійський	8089	206193	13563	471	4533	746	2453
Сімферопольський	16702	100576	10425	546	2385	431	1995
Феодосійський	22634	180701	16629	1761	4938	847	3640
Ялтинський	13999	3061	717	5	8	5	32
Бердянський	50000	502997	51177	4585	19038	3336	30508
Дніпровський	44970	646273	35662	2830	14044	1599	16626
Мелітопольський	36411	805908	69776	4212	26326	3532	32682

Їхній аналіз дозволяє говорити про забезпеченість в цілому кожного повіту тим чи іншим видом сільськогосподарської техніки та реманенту. Однак із цих відомостей чітко не простежується те, скільки і яких сільськогосподарських машин припадало на одне селянське господарство кожного з повітів. Відповідь на це питання можуть дати підрахунки автора, представлені у таблиці 6.

Таблиця 6².

Забезпеченість селянських господарств по повітах Таврійської губернії сільськогосподарськими машинами та реманентом у 1920 р.
(з розрахунку на одне господарство)

Назва повіту	Кількість селянських господарств	Посівна площа	Знарядь рілльництва	Сіялки	Жнивварки	Мологарки	Віялки
1	2	3	4	5	6	7	8
Перекопський	8099	25,4 дес. на 1	19 на 10	1 на 10	1 на 2	1 на 10	1 на 3

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 174.

² Там само.

1	2	3	4	5	6	7	8
Євпаторійський	8089	25,5 дес. на 1	17 на 10	6 на 100	6 на 10	1 на 10	3 на 10
Сімферопольський	16702	6 дес. на 1	6 на 10	3 на 100	1 на 10	1 на 40	1 на 10
Феодосійський	22634	7,9 дес. на 1	7 на 10	8 на 100	2 на 10	4 на 100	2 на 10
Ялтинський	13999	0,2 на 1	5 на 100	3 на 10000	5 на 10000	3 на 10000	2 на 1000
Бердянський	50000	10 дес. на 1	1 на 1	1 на 10	4 на 10	7 на 100	6 на 10
Дніпровський	44970	14,4 дес. на 1	8 на 10	6 на 100	3 на 10	4 на 100	4 на 10
Мелітопольський	36411	22 дес. на 1	1,9 на 1	1 на 10	7 на 10	9 на 100	9 на 10

Обраховуючи дані таблиці 6 (за винятком Ялтинського повіту, населення якого не спеціалізувалося на обробітку землі), можемо скласти достовірну картину того, яким був дефіцит сільськогосподарських машин та сільськогосподарського реманенту у селянських господарствах Північної Таврії та Криму. Повністю зняряддями рільництва були забезпечені селянські господарства Перекопського, Євпаторійського, Бердянського, Мелітопольського повітів. У решти повітів незабезпеченими були від двох до чотирьох господарств із кожних десяти. Сільськогосподарської техніки бракувало у кожному господарстві.

Для Уряду Півдня Росії також стало очевидним і те, що лише за рахунок імпорту наситити селянські господарства необхідними зняряддями праці буде складно. По-перше, вони були дорогими для селян, хоч і не для всіх. По-друге, сільськогосподарську техніку складно було транспортувати з портів у волості за відсутності нормально налагодженої системи перевезень на території, підконтрольній Російській армії. По-третє, крім самої техніки власті білого Криму змушені були закуповувати за кордоном і запчастини до неї. Це потребувало додаткових витрат. По-четверте, попит серед селян на дорогі сільськогосподарські машини був невисоким. Через це казна не могла розраховувати на швидке поповнення державних запасів хліба, витрачених під час експортно-імпортних операцій. До того ж, незважаючи на значні резерви хліба у селянських господарствах Північної Таврії, вони також не були безмежними.

Таким чином, питання продовольчого забезпечення населення білого Криму та економічні перспективи в цілому на перше місце висували покращення виробничих потужностей сільського госпо-

дарства, сільськогосподарської промисловості. Проблема полягала в тому, що, з одного боку, селяни потребували необхідних сільськогосподарських знарядь праці, а з іншого — була відсутньою планомірна робота державних установ, спрямована на забезпечення цих потреб, за винятком операцій з товарообміну. На складах, розташованих на території білого Криму, були в наявності сільськогосподарські машини, сільськогосподарський інвентар, незважаючи на те, що окремі з них припинили своє існування. Заводи з виготовлення сільськогосподарських машин і знарядь праці працювали, хоч і не 100% від своєї можливої потужності. У зв'язку з цим робився категоричний висновок: «Знаряддя сільськогосподарського виробництва потрібні тилу так само, як гармати фронту»¹.

Адекватно реагуючи на потреби сільського господарства у сільськогосподарській техніці та реманенті, Уряд Півдня Росії удосконалює свої підходи до вирішення цієї проблеми, розробляє ряд заходів із покращення становища, що склалося в аграрному секторі економіки. Так, паралельно з продовженням експортно-імпортних операцій ставка робиться і на акумуляцію внутрішніх ресурсів. До реалізації цілеспрямованої програми постачання селянам необхідних їм сільськогосподарських машин власті білого Криму залучають державні структури, земства та інші громадські товариства й організації. Крім того, докладаються зусилля до збільшення виробничих потужностей вітчизняних підприємств сільськогосподарської промисловості.

До уваги брався і той факт, що значна кількість потрібної сільському господарству промислової продукції була завезена у кримські порти ще за А. Денікіна, уряд якого також переймався питаннями інтенсифікації аграрного сектору економіки. Однак поразки Добровольчої армії, швидка евакуація не дали можливості Особливій нараді повністю реалізувати наміри у цій сфері. Тому чимало сільськогосподарських машин перебувало нерозподіленими на складах. Політику держави з інтенсифікації сільського господарства, поліпшення агрокультури Урядом Півдня Росії планувалося проводити на економічних підставах, взаємовигідних і для властей, і для селян.

Для вирішення поставленої мети — інтенсифікувати сільське господарство Північної Таврії та Криму — була розроблена широкомасштабна програма дій. Її зміст зводився до таких положень. Перше. Налагодження сервісного обслуговування та ремонту сільськогосподарських машин, механізмів, реманенту. Друге. Раціональне використання наявних резервів запасних частин, старих закордонних замовлень. Третє. Правильний та рівномірний розподіл сільськогосподарських машин і знарядь праці серед населення. Четверте. Відновлення діяльності вітчизняних заводів та майстерень сільськогосподарського при-

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 5 зв.

значення та посилення виробничих потужностей тих підприємств, що ще працювали¹.

На Управління землеробства і землевпорядкування (далі — УЗіЗ) покладалася конкретна робота з організації ремонту сільськогосподарських машин та знарядь праці. На виконання цього службовці Управління задіяли сільськогосподарські майстерні, ковальні, що залишилися у маєтках, які перебували в управлінні цього відомства, та вісім заводів, розташованих у Сімферополі, Джанкої, Старому Криму, Євпаторії та Бердянську². Було відновлено діяльність, окрім зазначених вище, двох державних заводів із виготовлення сільськогосподарських машин поблизу Великого Тикмана, одного секвестрованого заводу у Великому Тикмані. УЗіЗ запустив у дію машинобудівну станцію в Акамовці з великим тракторним пунктом та крупною ремонтною майстернею³.

УЗіЗ проголошувався монополістом-власником майна «Технічної Консультації» — державної структури, яка при Особливій нараді здійснювала забезпечення сільського господарства необхідними машинами, технікою, запчастинами до них. Потрібно зазначити, що розміри цього майна були серйозними, його раціональне використання дозволило б, як і передбачалося Урядом Півдня Росії, значно скоротити дефіцит сільськогосподарських знарядь праці. Так, згідно з довідкою Технічної Консультації, поданої 29 лютого 1920 р. уповноваженому УЗіЗу, на одному зі складів цієї структури було зосереджено таку кількість техніки: лише сепараторів потужністю 42 відра на годину — 3000 шт., локомотивів Клейтона із молотарками до них — 4 шт., віялок Бекера — 8 шт., заклепок до косилок — 2170 пуд., верстатів Турнера для виготовлення запчастин — 10 шт., верстатів Робісона — 7 шт., віялок Пеннея — 8 шт., віялок Бекера — 4 шт., різних видів соломорізків — 392 шт., локомотивів Гаррет різної потужності — 33 шт., молотарок Гаррет різної потужності — 17 шт., 11 найменувань запасних частин до них⁴.

У власність УЗіЗу переходило і майно складів «Сільгоспу», на яких також зберігалася значна частина необхідних для аграрного сектору економіки сільськогосподарських знарядь, запчастин до них. Одноосібно Управління землеробства розподіяло і сільськогосподарські машини, закуплені за кордоном. Управління торгівлі та промисловості імпортовану промислову продукцію теж передавало на баланс Управління землеробства⁵. Відомство Г. Глинки отримало і прерогативу у забезпеченні заявок на отримання таких необхідних для заводів і

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 24. — Арк. 56.

² ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 175 зв.

³ Там само. — Спр. 24. — Арк. 57.

⁴ Там само. — Спр. 7. — Арк. 51 — 51 зв.

⁵ Там само. — Спр. 24. — Арк. 57 — 57 зв.

майстерень із виготовлення та ремонту сільськогосподарської техніки товарів, як вугілля, залізо, паливно-мастильні матеріали тощо. Вони властями білого Криму задовольнялися відразу після потреб армії. У такий спосіб цій державній структурі Уряд Півдня Росії передав всі повноваження стосовно розподілу сільськогосподарських знарядь праці та реманенту.

Якщо УЗіЗ виконувало загальноорганізаційні функції, то до виконання на місцях програми П. Врангеля з інтенсифікації аграрного сектору економіки активно долучалися повітові земства. Таврійська губернська земська управа від Головнокомандувача отримала чіткі інструкції стосовно повноважень земських діячів та напрямів роботи повітових земств під час реалізації зазначених вище заходів на селі. Зокрема, склади земств кооптувалися до загальної системи сховищ, на які УЗіЗ централізовано розподіляло імпортоване та вітчизняне сільськогосподарське обладнання. На губземство покладалася організація і реальне проведення на місцях, із широким залученням «кооперативних організацій, представників сільськогосподарської заводської промисловості», повітових земств, таких видів робіт: 1) рівномірний розподіл сільськогосподарського інвентарю між селянськими господарствами повітів і волостей; 2) раціональне використання запасів витратних матеріалів, що зберігалися на складах; 3) ремонт та виготовлення простих типів сільськогосподарських машин та знарядь праці; 4) розширення мережі земських пунктів прокату сільськогосподарської техніки для того, щоб якомога більше селян могло скористатися ними. На запровадження цих заходів Таврійське губернське земство одержало позику на 50 млн. руб¹.

Діячі Таврійського губернського земства отримали і цілий ряд повноважень, завдяки яким їхня діяльність ставала реальною та продуктивною. Земства мали можливість залучати всі наявні резерви для проведення ремонту та виготовлення сільськогосподарського інвентарю. Вони мали право залучати урядові, приватні підприємства до виконання земських замовлень із виготовлення сільськогосподарських знарядь праці. «Земським агентам» були надані «сила та авторитет осіб, що виконують справу особливого державного значення». Вони не лише видавали розпорядження, а і безпосередньо на місцях контролювали їхнє виконання, усуваючи труднощі, що виникали під час цього. Земства користувалися правом позачергового (за винятком військових) проведення вантажів будь-яким видом транспорту, що діяв на територіях, підконтрольних Російській армії. Такі перевезення, як й їхній вміст, захищалися Урядом Півдня Росії від реквізицій та інших непередбачуваних обставин. Соціальні пільги та соціальні гарантії владою білого Криму, на прохання земств, надавалися робітникам, їхнім родинам,

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 178.

здіяним на сільськогосподарських підприємствах та майстернях. Податкові преференції отримували дрібні та середні підприємства, що виконували замовлення земств із виготовлення сільськогосподарських знарядь праці чи їхнього ремонту¹.

Товариство взаємодопомоги повітряного флоту спільно з професором Д. Арцибашевим розробило і представило на розсуд Головнокомандувача «план повної механізації культури полів». За їхніми підрахунками, його застосування дозволить, обробляючи однакову за розмірами площу орних земель, що і до його застосування, удесятеро зменшити чисельність робочих рук, повністю відмовитися від використання коней. Для його реалізації автори проекту просили не так уже й багато. Серед їхніх умов були такі: особиста підтримка П. Врангеля його виконання; залучення до його запровадження військовослужбовців у випадку, якщо цивільні не зможуть їх замінити; надання права робити сільськогосподарським заводам замовлення і використовувати транспортні засоби для перевезень. Кошторис «плану повної механізації культури полів» складав 50 млн. руб. золотом. Прибутки від реалізації проекту, за розрахунками Товариства взаємодопомоги повітряного флоту і професора Д. Арцибашева, залежали від урожаю. При врожайності 75 пуд, з десятини лише його збір із 200 тис. дес. приніс би у бюджет 75 млн. руб. золотом; при врожайності 100 пуд, з десятини — 100 млн. золотом. У такий спосіб отримані прибутки перевищили б затрати на 50 та 100% відповідно.

Автори проекту передбачали два варіанти його фінансування, хоч і на однакових принципах. Перший полягав у тому, що необхідні кошти як кредит надасть Уряд Півдня Росії. У випадку їх відсутності планувалося задіяти другий варіант — звернення до іноземних інвесторів. Як один із потенційних розглядався Емісійний Земельний Банк, заснований на кошти США, правління якого в Криму очолював князь Б. Гагарін. В обох випадках у реалізації «плану повної механізації культури полів» активна роль відводилася державі.

Сутність запропонованих Товариством взаємодопомоги повітряного флоту і професором Д. Арцибашевим заходів зводилася до такого. За мету ставилося створення організації, яка б лише технічними засобами повністю обробляла землю: проводила б засів, збір урожаю, його обмолочення, звезення на токи. Основу такої організації становив тракторний загін, укомплектований тракторами, всіма сільськогосподарськими знаряддями праці, обладнанням для ремонту, вантажними автомобілями для підвезення мастильно-паливних матеріалів, перевезення врожаю. Персонал такого загону мав складатися з 50 осіб та 10 осіб, які б забезпечували працездатність загону (контролери, бухгалтери, касири, статисти тощо). Їхня зарплатня становила 100 руб.

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 184 — 185 зв.

золотом кожного. Детальніше про технічну комплектацію та персональний склад тракторного загону інформують дані таблиць 7 – 8.

Таблиця 7¹.

Технічна комплектація тракторного загону

Назва одиниць техніки	Кількість
Великі трактори	5
Малі трактори	3
Набір рал	5
Набір культиваторів	3
Сіялки та букери	20
Снопов'язалки	40
Вози з причепами	35
Молотарки	5
Вантажівки 3 тонні	7
Похідна майстерня та додаткові пристрої	
Разом	123

Таблиця 8².

Персональний склад тракторного загону

Посада	Кількість осіб
Начальник загону	1
Агроном	1
Тракторист	20 (2 зміни, 8 машин, 4 резервних)
Орач	20
Водій	3
Допоміжний персонал (сторож, повар, телефоніст)	5
Контролер, бухгалтер, касир, статист тощо	10
Разом	60

Виробничі потужності одного повністю укомплектованого тракторного загону становили 4 тис. дес. за 200 робочих днів при 12-годинному робочому часі у дві зміни.

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 188 зв.

² Там само.

Належне функціонування тракторного загону забезпечували б тракторні бази, створені на вузлових залізничних станціях, у портах, біля пристаней, на перевалочних пунктах. У разі необхідності вантажівки з них постачали б у тракторні заони все необхідне. У свою чергу тракторні бази постачалися б із головних тракторних баз, розташованих у великих портах.

Юридичною підставою для діяльності тракторних загонів було укладання угод як із землевласниками, так і Урядом Півдня Росії. Вони мали носити взаємовигідний характер. Залежно від обсягів виконаних робіт, розмірів урожаю визначалася оплата послуг цих механізованих установ. Максимальні розміри визначалися у тому випадку, коли землевласник, не докладаючи ніяких зусиль, отримував зібраний та обмолочений урожай.

«Планом повної механізації культури полів» передбачалася і підготовка відповідних кваліфікованих кадрів через систему підготовчих курсів. Навчальна програма була розрахована на місяць. Група слухачів складалася з 5 інструкторів і 20 курсантів. До 15 вересня 1920 р. передбачалося випустити 100 фахівців, до 15 жовтня — 200. Усього до 15 березня 1921 р. планувалося підготувати 1600 кваліфікованих працівників сільського господарства. Їх звільняли від мобілізації, відразу по закінченню курсів зараховували до тракторного загону і ставили на утримання.

На перший сезон функціонування тракторних загонів потрібно було 15 млн. золотих рублів. Всього їх планувалося створити 50. Тобто, у середньому річні витрати на повне утримання одного загону (без урахування амортизації) становили б у 300 тис. золотих рублів. Вони мали силами 3 тис. осіб та 615 одиниць сільськогосподарської техніки забезпечити повний обробіток 200 тис. дес. землі упродовж 200 днів. Приблизно 100 днів відводилося на оранку, 50 днів — на культивування, на жнива — 10 днів, на транспортування врожаю — 20 днів. Робочий день тракторного загону у дві зміни мав становити 12 годин. За цей же час 200 тис. дес. землі без застосування техніки оброблялося зусиллями 3 тис. осіб із залученням 50 тис. коней і це коштувало вдвічі дорожче — 30 млн. золотих рублів¹.

На нашу думку, «план повної механізації культури полів» за умов білого Криму станом на 1920 р. був дуже доречним, економічно продуманим і цілком реальним щодо поетапного його виконання.

Отже, підсумовуючи викладене вище, констатуємо, що влада білого Криму пріоритетного значення в аграрній політиці надавала інтенсифікації сільського господарства. Уряд Півдня Росії розробив і реалізовував на практиці цілеспрямовану програму із забезпечення селянських господарств необхідною сільськогосподарською технікою та рема-

¹ ДАРФ. — ФР. 355. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 186 — 193.

нентом. Для вирішення проблеми технічного оснащення аграрного сектора економіки білого Криму залучалися максимальні можливості, фінансові та людські ресурси. Задоволення потреб одноосібних селянських господарств у техніці та реманенті відбувалося шляхом товарообміну, експортно-імпортних операцій, мобілізації внутрішніх ресурсів. Був затверджений і перспективний «план повної механізації культури полів». Усі зусилля властей зосереджувалися на підвищенні продуктивності сільського господарства як галузі економіки, особлива увага акцентувалася на його забезпеченні необхідними сільськогосподарськими машинами та механізмами. В опрацьованих нами історичних джерелах, на жаль, не зафіксовано інформації стосовно того, наскільки заходи властей були ефективними. На підставі розрізнених та опосередкованих свідчень можна припустити, що частково попит селянських господарств на сільськогосподарські машини та реманент уряду П. Врангеля вдалося задовольнити.